

EFF'S SURVEILLANCE SELF-DEFENSE

Na A Shim Lam

Masingɿ

<https://ssd.eff.org/en/about-surveillance-self-defense>

LOCALIZATION LAB

Na A Shim Lam Masing

Na a [shiga lamang ni](#) yawng hpe, masha yawng kaw nna, aten tup makawp maga da lu na matu shakut shaja ai lam gaw, tatut hta n mai byin ai hta sha n-ga, grai pu ba ai bungli mung rai nga ai. Raitim, n tsang ra ai! Shim lam ngu ai gaw, galaw nga ai mahkrun masa langai re ai hte maren, htauli htaula re ai matsing nga ai rai yang, na a matu htap htuk manu ai masing langai hpe, nang hku nna shajin la lu na re. Shim lam ngu ai gaw, nang jai lang ai hkingrai ni, shing n rai, nang htawt sit bang la ai(download) matsun lamang sopwe ni a lam n rai nga ai. Nang hkrum hkra wa ai alak me re ai jahkrit shama lam ni hte, dai jahkrit shama lam ni hpe nang hku nna, gara hku ninghkap gasat lu na ngu ai lam ni hpe chye na hkawn hkrang ai lam gaw, dai jahkit shama ai lam a npawt rai nga ai.

Kumpyuta shim lam hta, na a shiga lamang ni hpe tau hkrau makawp maga lu na matu, na a shakut shaja ai lam ni hpe yat yat gawng kya mat wa shangun lu ai mabyin masa hpe, [jahkrit shama ai lam](#) (threat) ngu nna masat ai re. Nang hku nna, hpa lam ni hpe makawp maga ra ai lam hte, dai ni hpe kadai ni kaw nna makawp maga ra ai lam ni hte seng nna, lata dawdan la nhtawm, nang hkrum hkra ai jahkrit shama lam ni hpe ninghkap gasat kau mai nga ai. Ndai lam gaw, shim lam masing a matu galaw nga ai mahkrun masa langai rai nna, [jahkrit shama lam shadang masat ai lam](#) (Threat Modelling) ngu nna mung tsun ma ai.

Na a ruhkum hte seng ai shiga lami lamang ni a matu, shim lam masing langai hpe gara hku masat na lam hte, na a matu kaja dik ai mahtai ni hpe gara hku lata dawdan na lam ni hte seng nna, ndai lam matsun laika (guide) gaw nang hpe htawng madun ya na re.

Shim lam masing langai ngu ai gaw, kaning re ai rai ta? Nang hku nna, na a nta hte sutgan arung arai ni hpe makawp maga mayu ai lam nga ai ngu tsun yu ga. Ndai ni gaw, nang hku nna san ra wa mai ai ga san ni rai nga ai:

Nye a dum nta kata hta makawp maga ging ai hpa baw rai ni nga a ta?

- Nang madu ai [manu dan ai rai ni](#) (assets) ngu ai hta: ja lung seng sumraw rai ni, myihprap hpungtang jak rai ni, sut gumhpraw hte seng ai matsing ningting laika ni, mungdan pru/shang lekmat (passport) ni, shing n rai, dat sumla ni yawng lawm mai nga ai.

Dai hpe kadai ni kaw nna, ngai makawp maga da mayu ai rai?

- Ginjang mayu ai hpyen (adversaries) ngu ai hta: nta shang hkrawk lagut ni, rau gawk manang ni, shing n rai, malet nhprang manam ni yawng lawm mai nga ai.

Ngai hku nna, dai hpe makawp maga ra ai lam gaw kade daram mai byin na rai?

- Nye a makau grupyin hta e, nta shang hkrawk ai lagu lagut lam ni hte seng ai mabyin ni nga ga ai i? Nye a rau gawk manang/malet nhprang manam ni gaw, kade daram kam mai ai rai? Nye a hpyen ni a atsam marai ni gaw, hpa ni rai ta? Ngai hku nna, atsawm sha myit shalawm da ra ai hkrit tsang hpa (risks) ni gaw hpa ni rai?

Lama wa makawp maga lam hkrat sum wa ai rai yang, kaning re ai sum machyi ai lam ni byin pru wa na rai ta?

- Nye a nta kata hta e, malai n nga ai arung arai lama ma nga ai kun? Dai arung arai ni hpe galai bang na matu, ngai hta ahkying aten, shing n rai, ja gum hpraw ni lu ai i? Nye a dum nta kaw na lagu mat ai arung arai ni a matu, pahkam galaw tawn ai lam nga ai i?

Dai sum machyi ai lam ni hpe ning hkawp maga lu na matu, ruyak lam ni kade daram hpe ngai hku nna lu hkam ra na rai?

- Ahkyak ai jahpan laika pa ni a matu, wan ninggang sutdek langai ngai hpe, ngai hku nna mari mayu na i? Shim lam shadang tsaw ai sumsaw (lock) langai hpe, ngai lu mari ai i? Nye a buga kaw nga ai gumhpraw dum ni hta, wan ninggang sutdek hpaw nna, nye a manu dan ai arung arai ni hpe, dai kaw bang tawn da na matu, ngai hku nna aten lu ai i?

Lahta na ga san ni hpe, na hkum nang san ngut ai hpan gaw, kaning re ai shim lam masing ni hpe jahkrat ra na lam ni hte seng nna, nang daw dan masat mai sai. Nang lu ai sutgan arung arai ni gaw manu dan ai raitim, nta hkrawk shang lagu na masa lam n law ai rai yang, nang gaw sumsaw langai a matu gumhpraw law law shama mayu na n rai nga ai. Raitim, nta hkrawk shang lagu na masa lam grai tsaw ai rai yang chyawm gaw, nang hku nna gat lawk kata na kaja dik htum ai sumsaw hpe mari la mayu wa nna, shim lam ladat masa lam hpe shagreng na matu myit sawn wa na re.

Shim lam masing shagreng ai lam gaw, na a matu alak mi re ai ai jahkrit shama lam ni hpe chye na hkawn hkrang lu na matu sha n-ga, na a manu dan ai sutgan arung arai ni, na a hpyen

ni hte, na hpyen ni a atsam marai ni hpe, nang hkrum wa mai ai hkrit tsang hpa ni hte rau gumhpawn nna, dawdan masat lu na matu, nang hpe karum ya na matu re.

Nye a dinghkrai shim lam masing hpe, ngai gara hku shagreng na rai? Gara kaw nna ngai hpang ra na rai?

Shim lam masing gaw, nang hku nna, manu shadan tawn ai arung arai ni hte seng nna byin wa chye ai lam ni hpe karan ginhka lu nna, dai ni hpe kadai ni kaw na makawp maga la ra na lam hpe dawdan masat lu na matu, nang hpe karum ya nga ai. Shim lam masing langai hpe galaw ai shaloi, lawu na ndai gasan manga hpe htai yu u:

1. Ngai hku nna, hpa lam ni hpe makawp maga mayu ai rai?
2. Dai hpe kadai ni kaw nna, ngai makawp maga da mayu ai rai?
3. Lama wa makawp maga lam masing hkrat sum wa ai rai yang, kaning re ai sum machyi ai lam ni byin pru wa mai ai rai?
4. Dai hpe ngai hku nna, makawp maga ra ai lam gaw kade daram mai byin na rai?
5. Byin wa mai ai sum machyi ai lam ni hpe ninghkap makawp maga lu na matu, kaning re ai ruyak lam ni hpe, ngai hku nna lu hkam ra na rai?

Dai ga san ni langai hkrai hpe, kata lam hku nna hka ja yu ga.

Hpa lam ni hpe, ngai hku nna makawp maga mayu ai rai?

Nang manu shadan nna makawp maga mayu ai arai lama ma hpe, [manu dan ai rai ni](#) (asset) ngu ai re. Ruhkum shim lam (digital security) hte seng ai masa lam ni hta, manu dan ai rai ngu ai gaw, law malawng shiga hte seng ai baw hpan nkau mi rai nga ai. Ga shadawn, na a shagun laika lamang email ni, matut mahkai jahpan ni, hkyak hkyak shada sa hkat ai laika kadun ni, nga shara hkringdat hte kaga lamang nhtan (file) ni yawng gaw nang madu ai [manu dan ai rai ni](#) (assets) ngu mai tsun ai. Na a jak rai ni mung, manu dan ai rai ni mai byin nga ai.

Nang madu ai manu dan ai rai ni (asset) ni hpe jahpan langai galaw da u: nang kyem mazing da ai [shinga lamang ni](#), dai hpe kyem mazing da ai shara, dai hpe mai shang yu ai masha hte, dai hpe kaga ni n mai shang yu hkra pat hkum shingdang tawn ai lam.

Dai hpe kadai ni kaw nna, ngai makawp maga da mayu ai rai?

Ndai gasan hpe htai lu na matu gaw, nang hpe shing n rai, na a shiga ni hpe shingte masat mayu ai ni gaw kadai ni re ai ngu ai hpe shawng karan ginhka na matu ahkyak madung rai nga ai. Nang madu ai manu dan ai rai ni hpe, [jahkrit shama ai lam](#) shabyin ya ai wa, shing n rai, wuhpung wuhpawng langai ngai gaw, [gingjang jaw mayu ai hpyen](#) (adversary) rai nga ai re. Nang hpe gingjang jaw chye ai hpyen ni a kamang ni gaw, na a bungli madu, na a manang dingsa, nang hte sut masa hpaga shingjawng hkat ai ni, na a asuya, shing n rai, shawa hkridun shiga damya (hacker) ni rai nga ai.

Na hpe gingjang jaw ai hpyen ni, shing n rai, nang madu ai manu dan ai rai ni hpe sawk tam mayu ai ni a jahpan galaw tawn u. Na a jahpan hta marai langai hkrai, asuya dat kasa hpung, shing n rai, kaga sut masa hpaga hpung ni lawm mai ai.

Nang hpe gingjang jaw ai hpyen ni gaw kadai ni re ngu ai hta hkan nna, masa lam nkau mi hta, ndai jahpan ni gaw, nang shim lam masing galaw ngut ai hpang, nang hku nna jahten kau mayu ai lam mung mai byin wa chye ai.

Lama wa makawp maga ai lam masing hkrat sum wa ai rai yang, kaning re ai sum machyi ai lam ni byin pru wa na rai ta?

Na a shiga lamang ni hpe, gingjang jaw mayu ai hpyen wa hku nna, shang lang na ahkang lu mai ai ladat ni amy myu nga ai. Ga shadawn, gingjang jaw mayu ai hpyen langai gaw, na a dinghkrai matut mahkai ai lam ni hpe, hkridun kata na hkrap sawk hti mai ai, shing n rai, shanhte gaw na shiga lamang ni hpe shaprai kau ai, shing n rai, jahten kau mai nga ai.

Gingjang jaw mayu ai hpyen ni a yaw shada ai lam ni gaw, shanhte a laisa ladat ni zawn sha, lang hte lang n bung hkat nga ai. Asuya langai ngai gaw, balik ni a gumshem ai lam htawng madu ya ai sumla hkrung hpe, shawa law law hpang de, chyam bra ai lam n nga hkra hkum pat shingdang mayu ai rai yang, dai sumla hkrung hpe lu la mai ai lam hpe aloi sha shaprai kau ai

lam, shing n rai, shayawm kau ya ai lam ni hpe galaw na matu ladat shaw chye ma ai. Maga mi hku bai myit ga nga yang, mung masa shingjawng manang langai ngai hku nna mung, machyi shim ra ai shiga malawm ni hpe sawk la nna, nang n chye ai hku shawa de n dau shabra kau ya mai nga ai.

Shim lam masing ngu ai hta, lama wa nang hpe ginjang jaw mayu ai hpyen wa kaw nna, nang madu ai manu dan ai rai langai ngai hpe lu la mat ai rai yang, kaning re ai sum machyi ai lam ni byin hkrum hkra wa mai ai ngu ai hpe, chye na hkawn hkrang da ai lam mung lawm nga ai. Ndai lam hpe dawdan masat lu na matu gaw, nang hpe ginjang jaw mayu ai hpyen wa a [atsam marai](#) (Capability) hpe myit sawn shalawm ra ai. Ga shadawn, na a hpai hkawm mai ai phone galaw lajang ya ai wa (provider) gaw, na a phone kata kaw rawng ai matsing ningting ni yawng hpe lu la mai nga ai. Shiga damya (hacker) langai gaw, ning-ip ga makoi hte n la da ai na a matut mahkai lam (unencrypted communications) ni yawng hpe, shawa lang ai Wi-Fi hkridun langai ngai kaw nna lu la mai ai. Asuya gaw, dai hta grau kaba ai atsam marai rawng nga ai.

Na a dinghkrai shiga lamang ni hte, nang hpe ginjang jaw mayu ai hpyen wa hku nna galaw mayu ai ai lam ni hpe ka matsing tawn u.

Dai hpe ngai hku nna, makawp maga ra ai lam gaw, kade daram mai byin na rai ta?

Laksan madu ai manu da na rai langai hte seng nna, alak mi re ai jahkrit shama ai lam (threat) kaja wa byin hkrum wa mai ai masa lam hpe, [hkrit tsang hpa](#) (risk) ngu ai re. Dai gaw, atsam marai hte rau ginrun nga ai re. Na a hpai hkawm mai ai phone hpe galaw lajang ya ai wa (provider) hku nna, na a shiga lamang ni yawng hpe lu la mai ai atsam marai nga ai raitim; na a sari sedang hpe hkra machyi na matu, na a dinghkrai shiga lamang ni hpe online shawa de n dau ya ai lam hte seng nna hkrit tsam hpa shadang n law nga ai.

Byin wa mai ai lam hte, byin mai ai masa lam ni hpe karan ginghka chye ra ai. Ga shadawn, na a dum nta gi run agrawp mat mai ai lam hte seng nna, jahkrit shama ai lam nga ai; raitim, ndai lam byin mai ai lam hte seng nna, hkrit tsang shadang gaw, Stockholm (nnang nawn n nga ai shara) hta nga yang, San Francisco (nnang nawn jahkring hkring byin ai shara) hta grau nna law nga ai.

Hkrit tsang hpa shadang hpe dawdan masat ai lam gaw, tingkyeng hte seng ai mahkrum masa mung rai nna, dinghkra myit hte seng ai mahkrum masa mung rai nga ai. Byin na masa nga ai jahkrit shama lam langai sha nga ai lam gaw, arang bang na matu n ging dan ai re majaw, kade wa byin na masa nga ai raitim; jahkrit shama ai lam nkau mi hpe, masha law law wa hkap la n mai ai ngu nna mu ma ai. Nkau mabyin ni hta gaw, byin mai ai hkrit tsang hpa shadang grai law ai raitim; shanhte ni hku nna, jahkrit shama ai lam ni hpe manghkang ngu n mu ma ai majaw, dai ni hpe nau wa ahkyak n shatai ma ai.

Nang hku nna ka matsing da ra ai lam ni hta, ja ja ahkyak la na jahkrit shama ai lam ni hpe sha n-ga, byin na matu yak ai jahkrit shama ai lam ni, shing n rai, byin wa ai rai tim, sum machyi ai lam n law ai (shing n rai, ninghkap makawp maga na matu, grai yak ai jahkrit shama ai lam ni) re majaw n tsang ra ai jahkrit shama ai lam ni hte seng nna mung shalawm u.

Byin wa mai ai sum machyi ai lam ni hpe, ninghkap makawp maga lu na matu, ngai hku nna kanning re ai ruyak lam ni hpe lu hkam ra na rai?

Shim lam a matu hkumtsup kup ai lata la na lam n nga ai. Masha langai hte langai gaw ningshawng jaw ai lam, myit tsang ai lam, shing n rai, arung arai hkri-dun ni hpe jai lang lu ai ahkang ni hta n bung hkat nga ai re. Na a [hkrit tsang hpa shadang daw dan masat ai lam](#) (risk assessment) galaw ai a marang e, nang gaw, na a matu htap htuk ai laisa ladat hpe masing jahkrat la lu nna, htuk manu ai lam, manu jahpu hte, dinghkrai shim lam ni yawng hpe shingdaw ya lu na re.

Ga shadawn, amyu sha shim lam amu langai hta, amu hkrum ai wa a matu gawng malai tsap ya nga ai tara kasa wa gaw, dai amu hte seng ai matut mahkai lam ni hpe makawp maga lu na matu, mani hpa nyau sumla hkrung hpe ayan email sa ai nta masha langai hta, ning-ip ga makoi hte la da ai email hpe jai lang ai zawn re lam ni hpe grau nna atsam dat mayu na re.

Na a alak mi re ai jahkrit shama ai lam ni hpe shayawm kau lu hkra, na a matu lu la mai ai lata la na lam ni hpe ka matsing da u. Ja gumhpraw mayak lam ni, ladat hpaji hte seng ai mayak lam ni, shing n rai, shinggyim wuhpawng hte seng ai mayak lam ni, nang hta nga ai rai yang, matsing tawn u.

Ayan galaw ai bungli langai zawn, shim lam masing jahkrat ai lam

Na a masa lam ni galai shai ai hte maren, na shim lam masing mung galai shai mai ai hpe myit dum u. Dai re majaw, na a shim lam masing hpe lang hte lang bai gram lajang ai lam gaw, kaja ai arawn alai rai nga ai.

Na a lak lai ai masa lam hta hkan nna, na a shim lam masing hpe jahkrat u. Dai ngut ai hpang, du na ra ai ten hta kalang bai jep joi lu na matu, nhtoi langai ngai hpe na a shata hti laika hta matsing da u. Dai gaw, na a masing hpe kalang bai sawn maram lu na matu, nang hpe shadum ya nna, na a masa lam ni hte naw htuk manu ai lam nga ai, shing n rai, n nga ai ngu ai lam hpe dawdan masat lu na matu, nang hpe jasu ya na re.

Lachyum Hpyan Gasi Jahpan Ni

Manu Dan Ai Rai

Jahkrit shama shadang masat ai lam hta, makawp maga da ra ai shiga lamang hte seng ai lami laman ni, shing n rai, jak rai langai ngai hpe manu dan ai rai ni ngu ai.

Ginjang Jaw Mayu Ai Hpen

Ginjang jaw mayu ai hpyen ngu ai gaw, na a shim lam bandung npawt ni hpe shagrawp jahten kau na matu, shakut shaja nga ai masha, shing n rai, wuhpung wuhpawng ni hpe ngu ai re. Masa lam hta hkan nna, ginjang jaw mayu ai hpyen langai hte langai gaw n bung na re. Ga shadawn, hpalap seng hkan na hkridun ni hpe kyin-yu yu nga ai lagut ni hte seng nna, nang myit tsang nga na re, shing n rai, na a jawng gawk manang ni hte jawng kaw nga ai kumpyuta rau pawng lang ai shaloi, na a dinghkrai lang lamang ni hta shang yu na hte seng nna, nang myit tsang nga na re. Masa lam law hpe yu yang, ginjang jaw mayu ai hpyen ngu ai gaw, tau hkrau sawn maram lu ai masa lam hta she mahta ai hku re.

Atsam Marai

(Ndai lam matsun laika hta anhte hku nna lang da ai lachyum hku nga yang) ginjang gasat ai wa a atsam marai ngu ai gaw, dai ginjang gasat ai wa hku nna, shi a yaw shada da ai lam ni hpe lu la na matu, galaw lu ai lam ni hpe tsun ai. Ga shadawn, mungdan a shim lam galaw lajang ya ai ni hku nna, phone matut mahkai ai lam ni hpe, madat na matu atsam nga mai ai zawn, htingbu wa hku nna mung, shanhte a hkuwawt kaw nna, nang hpe la yu na matu atsam marai nga mai ai. Ginjang gasat ai wa gaw atsam marai nga ai ngu tsun ai shaloi, shanhte gaw dai atsam marai hpe jai nan jai lang na re ngu ai lam hpe tsun mayu ai n re. Nang hku nna, byin mai ai masa ni hpe myit sawn yu nna, shajin tawn lu na matu re.

Shiga Lamang Ni

Shiga lamang ni ngu ai gaw, ruhkum hkrang (digital) hku nna mahkawng tawn ai, shiga baw hpan amyuu myu hpe tsun ai re. Shiga lamang ni ngu ai hta, matsing ningting laika ni, sumla ni, zawsi ni, lamang ni, shiga ni hte kaga ruhkum hte seng ai shiga ni, shing n rai, lamang nhtan ni yawng lawm nga ai.

Jahkrit Shama Ai Lam

Kumpyuta shim lam hta, na a shiga lamang ni hpe ninghkap makawp maga ai lam ni hte seng nna, na a shakut shaja ai lam hpe jahten kau ya na matu, byin wa mai ai masa lam langai hpe, jahkrit shama ai lam (theat) ngu ai re. Jahkrit shama ai lam ni gaw, dasang yaw shada nna shabyin dat ai lam ni mai byin ai (ginjang gasat ai ni hku nna, myit shakru la nhtawm), shing n rai, dasang n re ai hku nna n myit mada ai sha byin wa ai lam ni mung mai byin nga re (nang hku nna, na a kumpyuta hpe hpaw tawn nna, n dum shami tawn da hkrup ai).

Jahkrit Shama Ai Lam Shadang

Na a shiga lamang ni a matu, nang ra sharawng ai makawp maga ai lam baw hpan hte seng nna, myit mang ai lam langai re ai majaw, kaning re ai byin chye ai jahkrit shama ai lam ni hpe nang hku nna, ja ja ahkyak la na ngu ai lam hpe dawdan lu nga ai. Masu hkalem ai lam, shing n rai, ginjang jaw mayu ai hpyen ni yawng mayawng hpe makawp maga lu na lam gaw, n mai byin ai re majaw, nang hku nna, kaning re ai masha ni gaw na a shiga lamang ni hpe ra ai lam; na a shiga lamang kata na kaning re ai lam ni hpe ra chye ai lam; shing n rai, dai ni hpe shanhte hku nna, kaning re ai ladat hte lu la mai ai lam ni hte seng nna, ahkyak tawn maju jung ra ai. Byin pru wa chye ai jahkrit shama ai lam ni hte seng nna, ninghkap makawp maga na matu, nang hku nna masing jahkrat ai lam ni hpe, jahkrit shama ai lam hpe shadang masat ai lam, shing n rai, hkrit tsang hpa ni hpe dawdan masat ai lam ngu nna shamyng ma ai re.

Hkrit Tsang Shadang Daw Dan Masat Ai Lam/ Hkrit Tsang Hpa

Kumpyuta shim lam hta, hkrit tsang hpa ningpawt ninghpang jep maram ai ngu gaw, jahkrit shama ai lam ni byin mai ai shadang hpe sawn dinglik yu ai lam re majaw, dai hkrit tsang hpa ni hpe, kade daram madang hte atsam dat ninghkap ra na lam ni hpe maram ai lam re. Na a shiga lamang ni hpe hkang zing lu ai lam, shing n rai, jai lang ai lam ni hpe, nang hku nna tat sum kau na lam ladat amyu myu hku byin mai nga ai raitim, dai hta na nkau mi gaw kaga ni hta byin ai lam yawm nga ai. Hkrit tsang shadang daw dan masat ai ngu gaw, kaning re hkrit tsang hpa ni hpe gaw, nang hku nna ja ja ahkyak la ra na; shing n rai, kaning re ni gaw grai byin yak ai; shing n rai, myit tsang na daram hkra machyi shangun lu ai lam n law ai; shing n rai, ninghkap na matu grai yak ai ngu ai ni hpe dawdan ya nga ai re. Jahkrit shama ai lam hkrang kasi hpe yu ga.